

Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – «Принципи, дефініції та модельні правила приватного права ЄС», де на першому місці поставлено «Принципи», а решта тексту є визначенням понять і зразками правових рішень стосовно регулювання відносин у галузі приватного права. Таким чином, йдеться не про створення акту законодавства, а про науково-прикладний проект порівняльно-правового характеру. Це підтверджують і автори DCFR – К. фон Бар, Е. Клів та П. Варул, котрі відзначають, що DCFR має сприяти вивченню і розумінню приватного права у країнах – членах ЄС. Зокрема, він призначений показати, наскільки схожими одне на одне є національні системи приватного права, які можна розглядати у якості регіонального прояву загальної європейської спадщини. Завданням DCFR є наочно довести факт існування європейського приватного права, згадавши про відносно незначну кількість випадків, у яких різні правопорядки дають різні відповіді на загальні питання. Таким чином DCFR розглядається як такий, що може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння. При такій концепції DCFR у триаді «Принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС» чільне місце, природно, посідають «принципи приватного права ЄС».

Варто звернути також увагу на розрізнення у DCFR принципів базових та пріоритетних. Як впливає з тексту DCFR та коментарів його авторів, «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. У якості таких пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюється також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо). Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить. Можливо, тому, що йдеться про терміно-поняття, котре саме вже є і визначенням, а характеристикою його слугує перелік таких принципів (До речі, улюблений прийом давньоримських правознавців: замість абстрактних дефініцій — конкретний перелік). Зокрема, до пріоритетних принципів найбільшого політичного значення віднесені захист прав людини, підтримка солідарності та соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку. При цьому свобода, безпека, справедливість та ефективність, виконуючи подвійну роль, також виступають у якості пріоритетних принципів [6, с. 17-21].

«Пріоритетним з пріоритетних» можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I-1:102(2) DCFR. Згідно з цим принципом модельні норми мають тлумачитися у контексті

будь-яких застосовних засобів, котрі гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також і у змісті окремих модельних норм, особливо у нормах про заборону дискримінації, про недоговорну відповідальність та ін.

Знаковим також є надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, котрий, зазвичай, розглядають як функцію публічного права. Такий підхід можна пояснити розширювальним тлумаченням принципів лояльності і безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірної регулювання більш широке коло відносин. Що стосується врахування принципу солідарності у правовідносинах, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, то ця ідея була відома в цивілістиці ледь не з часів Стародавнього Риму (хоча із певними застереженнями), потім активно обговорювалася з позаминулого століття, а ще пізніше отримала підтримку навіть у тоталітарних суспільствах на кшталт СРСР [7].

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, чим визнається, що збереження культурного та мовного розмаїття є умовою існування ЄС. Цей принцип є своєрідною відповіддю опонентам євроінтеграції, які страхають втратою національної культурної ідентичності тощо, а також науковцям, котрі розглядають євроінтеграцію з суто прагматичних позицій створення глобальної конкуренції у системі «ЄС проти США» [8, с. 157-214].

У зв'язку з цим варто відзначити гнучку позицію DCFR. З одного боку, визнається, що у плюралістичному світі, такому як Європа, збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування Співтовариства. Разом із тим, береться до уваги те, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може конфліктувати з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, власне, слугує й приватне право).

Вирішення проблеми вбачають у врахуванні зазначених колізій, компромісі, який виражається в тому, що поряд із включенням в норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності, у ньому відчувається і певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок (і, як наслідок, на добробут європейських громадян та підприємців) надмірної різноманітності систем договірної права. Значення згаданого занепокоєння стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (і доповнюючий його принцип плавного розвитку

внутрішнього ринку) розглядається як такий, що охоплює усі або майже усі інші принципи, оскільки з нього випливає кінцева мета і сенс DCFR. Якщо DCFR не допоможе, хоч би опосередковано і поступово, поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі, Проект зазнає невдачі [6, с. 23, 25].

У такому контексті метою DCFR є встановлення для законодавців орієнтирів, завдяки яким сенс європейського законодавства має стати зрозумілим для людей, котрі отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків.

З викладеного випливає висновок, що DCFR можна вважати методологічним підґрунтям імплементації угоди про асоціацію ЄС – Україна, яка дає орієнтири адаптації національного цивільного законодавства до базових цінностей європейського приватного права. Відтак згадана імплементація має проводитися із врахуванням та на основі засад, визначених у DCFR.

Оцінюючи в цілому спрямованість і зміст Draft Common Frame of Reference (DCFR) – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, особливо Принципи, можна зробити висновок, що криза сучасного концепту приватного права, на яку сподіваються недоброзичливці, існує лише в їхній уяві, а сам згаданий концепт, ґрунтуючись на базових цінностях європейської цивілізації, у XXI ст. далі оновлюється і розвивається відповідно до викликів Часу.

Крім того, є підстави для іншого, практично важливого висновку, що у контексті прагнення України інтегруватися до Євросоюзу та необхідності відповідної адаптації українського законодавства, DCFR мають враховуватися при доопрацюванні концепту цивільного права, зокрема, при вдосконаленні вітчизняної концепції принципів цивільного права та цивільного законодавства.

При цьому необхідно мати на увазі, що, попри досить послідовну орієнтованість концепції ЦК України на європейські зразки, слід бути готовими до існування істотних розбіжностей між принциповими положеннями DCFR і рішеннями вітчизняних законодавців.

Деякі з них можуть бути подолані відносно швидко і безболісно, трансформація інших виглядає досить проблематично. Розглянемо це твердження на прикладі відмінностей у засадах регулювання деяких типів відносин за DCFR та національним законодавством, які припускають узгодження різних підходів.

Спочатку торкнемося можливості адаптації (шляхом трансплантації) національного законодавства до інституту концепту довірчої власності із врахуванням при цьому положень DCFR.

Почати, мабуть, варто з того зауваження, що запровадження у вітчизняне правове поле трастів і довірчої власності від початку було непростим, про що свідчили численні випадки створення на пострадянському просторі фінансових «пірамід» тощо. Як констатують дослідники цього інституту, спроба визначити поняття права довірчої власності у Законі України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 р., у ч. 1 ст. 26 якого довірча власність визначалась як особлива форма договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими засновником у володіння, користування і розпорядження управителю, не витримала перевірки часом, і незабаром наведена дефініція була скасована Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 15 грудня 2005 р. У підсумку легальне визначення довірчої власності в українському законодавстві на сьогодні відсутнє [9, с. 43-47; 10].

Тривалий час багатьом правознавцям (і мені теж) здавалося, що існування трастів, як інституцій, належне функціонування яких неможливе без «права справедливості», є виправданим лише в межах англосаксонської (англо-американської) правової системи.

Проте, європейський досвід адаптації національних правових систем дає надії на позитивні перспективи трансплантації інституту довірчої власності на підґрунті DCFR. Зокрема, на підставі аналізу процесу запровадження інституту довірчої власності у законодавство країни континентального права зазначається, що він цілком логічно завершився закріпленням цього інституту цивільним законодавством Франції, а пізніше і в Румунії. У Франції результатом кількарічної дискусії стало прийняття Закону «Про фідуцію» від 19 лютого 2007 р., яким французький Цивільний кодекс доповнено розділом XIV «Фідуція», де розуміння останньої практично збігається з ustalеним у світовій практиці визначенням довірчої власності. Аналогічна французькій модель правового регулювання довірчої власності трансплантована у Румунії, де після вступу Румунії до ЄС була проведена величезна робота з адаптації румунського законодавства до європейського права. Результатом цього стало прийняття Цивільного кодексу Румунії від 10 березня 2009 р. (набув чинності 1 жовтня 2011 р.), однією з новел якого став інститут фідуції, конституйований за французьким зразком [11, с. 822-823; 12].

Але найважливішим (особливо у контексті проблематики, яка тут досліджується) є та обставина, що в основу адаптації покладений загально-

повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї. Суб'єктами зобов'язань в цьому випадку є особа, котра здійснивала рятувальні дії (рятувальник), і держава. Рятувальником може бути як фізична, так і юридична особа, оскільки законом не передбачені якісь обмеження щодо можливості останньої вчиняти рятувальні дії. У такому випадку діями юридичної особи мають вважатися дії її працівників, вчинені під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків. Таке рішення можливе на основі застосування аналогії закону (ст. 1172 ЦК України). Боржником у зазначених зобов'язаннях є держава в особі відповідних державних органів.

Змістом зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи, є право рятувальника на відшкодування завданої йому шкоди і обов'язок держави відшкодувати цю завдану шкоду. Шкода відшкодовується у повному обсязі (втрачений заробіток, пошкоджене майно, витрати на лікування тощо).

Умовами виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи, є: 1) наявність реальної загрози для здоров'я та життя фізичної особи; 2) відсутність у рятувальника відповідних повноважень рятувати життя та здоров'я іншої фізичної особи дії; 3) безпосередня спрямованість дій рятувальника на відвернення загрози здоров'ю та життю фізичної особи; 4) виникнення у рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи. Позитивний результат («врятування») не є умовою виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи. Це впливає з того, що у ст. 1161 ЦК України йдеться про те, що особа «рятувала» (а не «врятувала») здоров'я та життя фізичної особи.

Іншим видом зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення рятувальних дій, як зазначалося, є, передбачені ст. 1162 ЦК України зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи.

При цьому ст. 1162 ЦК України, у свою чергу, передбачає можливість виникнення не одного, а двох різновидів зобов'язань одного роду, критерієм розмежування яких є характер шкоди, завданої рятувальнику (його життю та здоров'ю або його майну).

У разі завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю рятувальника, який без відповідних повноважень рятував від ре-

альної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність, зобов'язання відшкодування шкоди виникають між потерпілим та державою. Потерпілим (кредитором) у таких зобов'язаннях може бути лише фізична особа: рятувальник, його спадкоємці або інші особи, вказані у законі. Умовами виникнення зазначеного зобов'язання є: 1) наявність реальної загрози знищення або пошкодження майна іншої особи; 2) відсутність у рятувальника відповідних повноважень (обов'язку) вчиняти рятувальні дії щодо згаданого майна; 3) спрямованість дій на рятування майна іншої особи.

На перший погляд, зазначені обставини, в цілому, є аналогічними відповідним обставинам, передбаченими ст. 1161 ЦК України. Однак, для виникнення зобов'язань внаслідок рятування майна іншої особи необхідні також дві спеціальні умови. Першою з них є те, що майно, якому загрожує небезпека, повинно мати істотну цінність. Істотність цінності майна може визначатися договором сторін зобов'язання (рятувальника і відповідного державного органу, через який здійснюється відшкодування), актами законодавства тощо. У випадку розбіжності при встановленні цінності майна між потерпілим і відповідними органами держави, його оцінка провадиться судом. Відшкодування шкоди, завданої рятувальнику, державними органами не позбавляє особу, якій належало майно, права надати рятувальнику спеціальну винагороду. Так само відмова держави у відшкодуванні рятувальнику шкоди не позбавляє особу, якій належало майно, надати рятувальнику добровільну компенсацію шкоди або сплатити винагороду. Другою спеціальною умовою виникнення таких зобов'язань є завдання рятувальнику шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій. При цьому юридичне значення має лише шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю рятувальника. Відшкодування її проводиться відповідно до правил пар. 2 гл. 82 ЦК України «Відшкодування шкоди».

Фактично окремим видом зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи, є зобов'язання відшкодування шкоди, завданої майну особи, яка без відповідних повноважень (обов'язку) рятувала майно іншої особи, що має істотну цінність. У цьому випадку зобов'язання виникають між рятувальником (котрим тут може бути як фізична, так і юридична особа) і володільцем майна (боржником). На останнього покладається обов'язок відшкодування шкоди, завданої рятувальнику, але із урахуванням матеріального становища боржника.

Згідно з ч. 2 ст. 1162 ЦК України, зазначенні зобов'язання виникають за наявності таких умов:

1) існувала реальна загроза завдання шкоди майну; 2) рятувальником були вчинені дії, спрямовані на рятування майна, якому існувала загроза; 3) рятувальник в результаті вчинення ним рятувальних дій зазнав шкоди; 4) у рятувальника були відсутні повноваження на рятування майна (відсутній обов'язок вчиняти рятувальні дії); 5) майно, відносно якого здійснювалися рятувальні дії, мало істотну цінність; 6) власник (володілець) майна має можливість відшкодувати шкоду рятувальнику.

Відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, щодо якого здійснювалися рятувальні дії, але особа, якій належало майно, має право додатково винагородити рятувальника.

Порівняння суб'єктного складу, умов виникнення та змісту правовідносин, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна особи, дозволяють зробити висновок, що гл. 80 ЦК України передбачене виникнення не одного зобов'язання, диверсифікованого у залежності від ситуації і характеру дій рятувальника, а кількох зобов'язань одного типу. Хоча згадані зобов'язання споріднює однотипність підстав виникнення, однак, разом із тим, вони мають істотні особливості, завдяки чому може йтися про різновиди зобов'язань більш загального типу – зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди (превенційних зобов'язань).

Інше вирішення цього питання пропонується у главі I книги УІ DCFR. Основні положення останньої виглядають наступним чином.

По-перше, особа, якій завдано юридично значиму шкоду, має право на відшкодування від особи, котра завдала шкоди навмисно чи необережно або на інших підставах відповідає за завдання шкоди. При цьому особа, яка не завдала юридично значиму шкоду навмисно чи необережно, відповідає за таку шкоду лише у випадку, коли це передбачено главою третьою (Відповідальність) цієї книги (VI.-1:101).

По-друге, особі, стосовно якої існує загроза завдання юридично значимої шкоди, надається право на її відвернення. Це право спрямоване проти тієї особи, котра б відповідала за її завдання (VI.-1:102).

По-третє, перелічені вище правила застосовуються лише відповідно до норм книги УІ (тобто, припускається застосування імперативний метод правового регулювання); застосовуються як до юридичних, так і до фізичних осіб (якщо спеціально не передбачено інше); не застосовуються, якщо це могло б суперечити меті інших приватноправових

норм; не торкаються правил про засоби захисту, які застосовуються з інших правових підстав (VI.-1:103).

При цьому шкода вважається юридично значимою, якщо це передбачене одним з правил цієї глави; шкода, завдана пошкодженням здоров'я, виникла внаслідок порушення права, наданого законом, або шкода, завдана пошкодженням здоров'я, виникла внаслідок порушення інтересу, що підлягає правовому захисту (VI.-2:101). В останніх двох випадках шкода, завдана пошкодженням здоров'я, вважається юридично значимою тільки у разі, якщо надання права на відшкодування або відвернення шкоди буде справедливим і розумним (VI.-1:101, VI.-1:102). При розгляді питання, чи відповідає право на відшкодування або відвернення шкоди принципу справедливості і розумності, мають братися до уваги підстави відповідальності, природа та можлива величина завданої або такої, що загрожувала, шкоди, розумні очікування особи, яка зазнала або могла зазнати шкоди, а також міркування суспільної політики.

Принципово важливим у баченні права на відшкодування шкоди є те, що воно існує лише за умови, що відшкодування шкоди було б неадекватним альтернативним засобом захисту; і розумно очікувати, що особа, на яку покладається відповідальність за завдання шкоди, попередить її виникнення. Якщо джерелом небезпеки є річ або тварина і особі, котрій загрожує небезпека, неможливо в розумних межах уникнути її, право на відвернення включає право усунути джерело небезпеки (VI.-6:301).

У підсумку особа, яка розумно зробила витрати або зазнала іншої шкоди для того, щоб відвернути завдання шкоди, яка їй загрожувала, або обмежити розмір чи тяжкість завданої шкоди, має право на компенсацію від особи, котра б відповідала за завдання шкоди (VI.-6:302).

Висновки. Таким чином, ставлення DCFR до можливості виникнення у особи, яка відвертала загрозу, права на відшкодування зазначеної нею шкоди, набагато більш обережне, ніж в цивілістиці нашої країни, якою доцільність запровадження відповідних зобов'язань була, сказати б, виплекана (у тому числі, й автором цих рядків) протягом десятиліть.

Враховуючи зазначене, можна припустити, що адаптація до рішень, рекомендованих DCFR у цій галузі, може бути досить складною і потребуватиме не лише зміни вітчизняного законодавства, але й відповідної адаптації правосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу: Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. – Львів, 2006. – Вип. 1. – 514 с.
2. Проблеми систематизації приватного права України та Європи : монографія / За заг. ред. Ю.В. Білоусова. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрНУ, 2009. – 204 с.
3. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: правові засади: монографія / за науковою редакцією О.П. Орлюк: кол. авторів: В.С. Дроб'язко, А.В. Міндрул, О.О. Тверезенко, Л.І. Работягова, О.О. Штефан та ін. – К. : Лазурит-Поліграф, 2010. – 464 с.
4. Право Європейського Союзу: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.А. Петрова. – [3-те вид., змінене і доповнене]. – К. : Істина, 2010. – 376 с.
5. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I – VI. Munich, 2009.
6. Кристиан фон Бар Предисловие к российскому изданию // Модельные правила европейского частного права. [пер. с англ.] / Кристиан фон Бар, Эрик Клив, Паул Варул ; Науч. ред. Н.Ю. Рассказова. – М. : Статут, 2013. – 989 с.
7. Новицкий И.Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве. – М. : Госюриздат, 1951. – 78 с.
8. Братимов О.В., Горский Ю.М., Делягин М.Г., Коваленко А.А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 344 с.
9. Некіт К.Г. Поняття трасту в DCFR та деяких європейських країнах як взірцею для українського законодавця / К.Г. Некіт // Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства: Інтернет-конференція «Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського» (м. Одеса, 5 грудня, 2014 р.). – С. 43-47.
10. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.М. Каразіна. – 2012. – С. 174.
11. Некіт К.Г. Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права / К.Г. Некіт // Молодий вчений. – № 2 (17). – 2015. – С. 822-823.
12. Nekit K.G. Adaptation of the trust to Civil Law System // Молодий вчений. – 2015. – № 12.1. (27.1). – С. 104-108.
13. Стависский П. Обязательства из предотвращения вреда / П. Стависский // Соц. законность. – 1952. – № 2. – С.16.
14. Майданик Л.А. Обязательства из предотвращения вреда, угрожающего социалистической собственности или жизни человека / Л.А. Майданик // Социалистическая законность. – 1961. – № 5. – С. 39-41.
15. Стависский П.Р., Харитонов Е.О. Обязательства из ведения дел без поручения и некоторые смежные обязательства в советском гражданском праве / П.Р. Стависский, Е.О. Харитонов // Проблемы социалистической законности. – Вып. 4. – Харьков, 1979. – С. 104-111.
16. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України 1996 р. / Д. Боброва // Українське право. – 1997. – № 3. – С. 180-181.